

МОВОСВІТ БОРИСА ОЛІЙНИКА

Світлана Єрмоленко

«ВЕСЬ У СЛОВІ, ЯК У СПОВИТКОВІ»

Читаєш поезію Бориса Олійника — і ніби чуєш тихий розважливий голос мудрого поета-філософа, відчуваєш, як оживає у звичайних словах їхня внутрішня форма, викликаючи в уяві поетичний образ, що сягає своїм корінням глибоких джерел народної мови.

Останнім часом у літературознавстві стало модним протиставляти мову так званих «народників», «традиціоналістів» і «новаторів», «модерністів». Однак такий розподіл цілком залежить від мовної свідомості читача, а не від об'єктивної оцінки використовуваної в художній практиці української мови як скарбниці народного досвіду, виразника національної культури. Оцінка традиційного і новаторського в мові художньої літератури ґрунтується на колективній мовній свідомості читачів, на їхньому естетичному вихованні й мовному досвіді. Ось, наприклад, українські побутові назви *сповивати*, *сповитий*, *у сповитку*. За цими словами-поняттями простежуємо не лише звичай загортати, сповивати малу дитину, немовля, а й узагалі огортати, оповивати щось, а ще — доглядати, плекати, тобто слово з побутового спілкування українці здавна використовують також у переносному, образному значенні: за ним стоїть практика Шевченкового слововживання, і саме шевченківська традиція позначається на стилістичному ореолі згаданої назви в сучасній українській мові. Тому й поетичне висловлення Бо-

риса Олійника *Ти — весь у слові, як у сповиткові, / З колиски до калини при горбі* можна інтерпретувати як «усе життя поета у слові», «життя, присвячене слову», або й ширше — «слово як ознака буття людини, народу».

Немає поета, який би не замислювався над значенням слова. Олійник — не виняток: метафора у *дзеркалі слова* дала назву окремій збірці поета. Що читач має побачити в дзеркалі авторського слова? Насамперед себе, тобто перевірити, чи приймає він поетове слово як своє й чи відчуває його ширість, спорідненість із традиціями народного світосприймання, народної мови, причому не в розумінні відбиття особливостей місцевої говірки, а народної в сенсі занурення в глибини семантики загально-вживаного слова, його значення в мовомисленні українців.

Олійник — поет глибоко національний, і не тому, що він прямо декларує: *Я тим уже боржник, / що українець зроду: / Бо доля, певне, в гуморі була, / Коли у посаг нам давала землю й воду, / І голубого неба в два крила* («Мій борг»), — а тому, що кожний мотив його поезії, кожна мовна реалія — це живий зв'язок із словом його земляків, із рідною природою, конкретною місцевістю, де він народився і виріс. Це полтавська рідна земля, з *тополями, вербами, калиною, дубами — зеленими хмарочосами, шовковою левадою*, а ще — з *ріллею, борозною, стернею, зерном, хлібом, з рідними могилами і пам'яттю* про тих, хто полягли за цю землю або «тихо пішли за межу». У вірші «До землі» читаємо:

Альфо й омега, колиско і мавзолею —

Земле!

З тебе пішов і в тебе вернусь

Що я без тебе?

Так собі — сірий суб'єкт.

Мотив рідної землі — наскрізний у поезії Б. Олійника. Він реалізується у книжних висловах високого звучання і в розмовних фраземах, оригінально перевтілених в авторські метафори. Про святую землю, землю-годувальницю, на якій навіть прокладена *борозна* іноді сприймається як рана, поет пише:

Земле!..

Тобі я на рану не висиплю солі —

Я окроплю твою рану цілющим зерном.

Святі для людей слова-поняття *зерно, хліб, сівач, колос* стають для поета предметом індивідуальних асоціацій, пор.: *І падолист у теплі сні/ Мене вгорнув, немов зерня* («Освідчення»); *Кожне зерня він [академік В. М. Ремесло] виняньчив од весни і до інею,/ Попід серцем вигойдував, як мале дитинча* («Сівач»); *Ми всі із хліба виростали, сину,/ Із праці себто — чуда із чудес —/ Яке нас охрестило на Людину,/ Піднявши з чотирьох до піднебесь* («В оборону хліба»).

Хлібові присвячено як високі патетичні рядки, так і теплоліричні, тобто в творчості поета органічно поєднуються громадянські й ліричні мотиви, що стають основою авторських морально-етичних узагальнень на зразок: *Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним./ Істинно так... коли маємо хліб на столі.* Найвищі ознаки моральності бачить поет у праці й життєвих принципах хлібороба, голос, оцінку якого відчуваємо в рядках поетового вірша: *Та й немає такого цабе на світі,/ Котре б хлібороба з посади зняло.*

Справді, немає такої посади «хлібороб», а є щоденна нелегка праця, коли людина працює часто до фізичного виснаження, відмовляється від комфортних умов життя, витримує примхи погоди, але має насолоду, втіху від результатів своєї праці на землі. Замислюється над долею, призначенням хлібороба й поет: *І не знаю, кому треба більше хоробрості:/ Космонавту чи хліборобу?* («Про хоробрість»).

Зіставлення, порівняння високого, «небесного» і земного, буденного втілюється в оригінальних сентенціях, ніби вихоплених із діалогу: *Звичайно, в блакиті не викосить жита./ Зірок не посадиш у власний город.* Земні, хліборобські цінності підносяться до горніх, небесних висот, «окрилюються»: *Від того й земля нам ставала рідніша,/ Що з небом вона обнялася крильми* («Небо полеглого безвісти»). Хліборобів поет називає *найменітнішими аристократами труда* («Хлібові»).

Хоч якого мотиву поетичної творчості Б. Олійника торкнеться, усюди на перший план виходять роздуми про людину та її працю, про особисту й історичну людську пам'ять, про гостре сприйняття добра і зла, про такі важливі для кожного поняття, як совість, честь, людська гідність. А втім — над усім *горньо височіє МАТИ.* Словесні образи матері в поезії Б. Олій-

ника різнопланові, але всі вони об'єднані глибокою синівською любов'ю: *Стоїть на видноколі світла мати —/ У неї вчись* («Диптих»). Світлі, сонячні кольори, соняшник, солодкий спогад дитинства, втілений у музичному образі сну (*Мати сіяла сон під моїм під вікном*), доповнюються образом сивої горлиці, сивої ластівки. Саме ці індивідуальні означення-прикладки стали знаковими для української поетичної мови другої половини ХХ ст.

Любов до матері — не лише ліричний мотив творчості поета, у якому відбилася його особиста доля, а й виразний громадянський лейтмотив. Громадянськість поезії Олійника особлива, бо пропущена через глибоко інтимні почуття. Його ліро-епічні твори багаті на сентенції, афористичні висловлення, які читач сприймає як близькі йому особисті настрої, переживання, оцінні твердження. Що прочитуємо, наприклад, за коротким, стислим, але дуже багатозначним, містким рядком *Щоб не згубити дороги до осі Дніпра?* Так висловлено художнім словом думку про єдність українців, цілісність української території, про значення історичної пам'яті. Авторова пам'ять сягає далеких минулих століть, і щоб читач відчув цю глибину часу, поет персоніфікує поняття *пам'ять*, уводячи в текст лексико-синтаксичний неологізм *пам'ять забува*: *Про час як час. Про вічне і минуле/ (А те розсудить часу булава):/ Про корінь мій в дохристиянській нуці./ Про те, що навіть пам'ять... забува* («Дума про місто»).

Лірик, епік, філософ, поет-трибун — поєднуються в одній мовній особистості нашого сучасника, якого доля наділила талантом тонко відчувати українську мову в її різних тональностях — народнопісенній, уснорозмовній, громадянсько-публіцистичній. У регістрах поетового слова можна вловити відлуння мовних образів Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка. Наприклад, виділені слова із поеми «Доля на розпутті доріг історичних/ Не загубили ми власне обличчя./ **Ймення, характер, поставу і звичай.**/ Землю і долю свою... — перегукуються зі словами Котляревського (поема «Енеїда»): *Но тільки щоб латинське плем'я/ Удержало на вічне врем'я/ **Імення, мову, віру, вид.***

Найчастіше спостерігаємо звертання Б. Олійника до Шевченкових словесних образів. Насамперед його поезію ріднить із Шевченковою спільне джерело старослов'янської мови. У текстах Б. Олійника виконують важливу стилістичну функцію старослов'янізми на зразок: *грядуще, олжа, обрящем, враг, град, небеса возвістили, свободу возвістить, во здоровіє, суцим у плоті, розверзеться, днесь*, пор.: *Бо доки власний корінь не обрящем./ Як дуб оцей, що освятив мій дід./ Ми канем в безвість племенем пропащим./ По кому навіть не озветься слід* («Дума про місто»).

Спостерігаємо проникнення, вживлення в авторський текст подібного чи тотожного за формальною структурою Шевченкового вислову *Отверзне затратовані уста, просвіщенна громада; варшавське сміття; грязь Москви; правнуки погані; доборолась Україна; до нас в науку; хату твою власну підмести; во врем'я люте; нас ізнов у ярма запрягли* тощо.

Для ідіостилю Б. Олійника характерне зіткнення стилістично маркованої старослов'янської лексики з номінаціями буденного слововжитку — розмовними, діалектними словами: *одчаяка, хлопчаком у полинялому картузику, негодящий крам, одвіт, кобзарі піють для показу, коб, прокидалось піді мнов каміння, тепера* та ін.

Оцінна розмовна лексика і фразеологія виконують виразну стилістичну функцію у творах на болючу для поета тему — сучасне становище України. Ця тема осмислюється і в невеликих за обсягом творах, і в поемах. Вона мотивує вживання часово маркованої лексики (*новітні владоможці України, веселий рейвах канонад, лімузин, «каделака», два охоронці*).

Поєднання інтертекстуальності з актуалізацією розмовних морфологічних, словотвірних форм (зокрема й новотворів), синтаксичних зворотів створює своєрідну тональність авторського монологу «Осінь», присвяченого Левкові Лук'яненку: *Облітає листя, пане-брате./ Хоч стріляй — останнє обліта; Ваші гасла спритні примазенки./ Як свої, збувають «два за три»./ З прапорів пошили камізельки/ У два кольори, два кольори*.

У поезії «Де ж ти, Хмелю?» (назва асоціюється з народною піснею) виявляються характерні ознаки ідіостилю Б. Олійника:

народнописенні та літературні ремінісценції, розмовні знижені вислови (*Де ж ти в трясці, Хмелю, забарився —/ Богом нам дарований Богдан?*; *доборолись — тільки шапка й вуса; облягає Київ різнолиця сарана із чотирьох сторін*).

Пряме звертання до співрозмовників, нанизування риторичних питань — характерна ознака поезій Б. Олійника, вияв діалогічності його текстів, пор.: *Що ж ми з вами, хлопці, нароби́ли?/ Де ж ми знову загубили Січ?/ Думали: саджаєм горобину,/ А жнивуєм горобину ніч; Що ж ми Україну неділиму/ Знову ділим, недругам на сміх?; По кому ж так заходяться салюти/ Над Україною «во время люте»?*

Займенниково-питальні структури — показник виразної діалогічності, експресивності поетичного тексту Б. Олійника.

Мотив торжищ, гондлярства, «перевдягання» душ як характеристика сучасної доби дикого капіталізму в Україні реалізується в лексичній семантиці, значенні фразем, а також в узагальнених афористичних висловленнях, які привертають увагу читача своєю формою і влучною характеристикою суспільних явищ: *Гряде, пани, новий світопорядок:/ Хто платить, той і замовля гопак; Хто, Богдане, володіє грішми — той тепера в Україні пан; Доки є дорога й рух,/ Доти, брате, ми безсмертні; Та нині ворог особливий, друже./ Цей не по землю, цей прийшов по душі,/ Щоб взяти їх на золотий аркан; І коли судить/ Минуле прагнемо лише по правді, —/ Сьогодні маємо по правді жити!; Бо коли знаєш батьківські причали,/ Довіку боронитимеш рубіж!* Чи не тому такий біль у творах кінця ХХ — початку ХХІ ст., що створене важкою працею багатьох людей, так легко руйнується в часи глобальних суспільних зрушень? Цей біль, а водночас і грізна пересторога звучать у вислові, що має всі підстави стати афоризмом з актуальною семантикою: *Трубить Трубіж. Ми вийшли на рубіж/ Нового віку.*

Стежити за думкою поета завжди цікаво й повчально, а ось перейнятися природністю його діалогу з читачем, відчутти відтінки індивідуальних інтонацій, ледь помітних емоційних реагувань на змістові обертони слова можна лише тоді, коли сам автор задає камертон такої довірчої розмови, коли він живе в стихії мовленого, почутого з народних уст вислову, в стихії по-

стійного перегуку з народнопісним словом, із мовними скарбами української класичної літератури.

Мова народної пісні — предмет постійного авторського захоплення: *Я всесвіту боржник: не кожному вточило/ Такого, як мені, пісненого вина* («Мій борг»). Вислів *вточити вина* — цілком народнорозмовний (пор. синоніми *налити, націдити*), а семантика оригінального епітетного словосполучення *пісенне вино* переводить цей розмовний вислів у поетичний парафраз. На основі природного поєднання розмовної і поетичної семантики виникають характерні для стилю поета авторські образи, пор.: *вмостився день на сідалі*, тобто «надійшов вечір».

Олійник-лірик часто звертається до народнопісних образів, семантика яких пов'язана з назвами птахів. «Пташина» образність характерна для внутрішньої форми слова (прикметників, прислівників, дієслів), а також для порівняльних конструкцій із об'єктом порівняння *крило* (це символічний образ у поемі «Крило»), пор.: *відлебеділа, ніби мить; журавлі журавлять; відтьохало літо; журавлиним крилом повела; Комусь — лебеді від'ячали;/ Комусь — це сурмлять журавлі; журавлино ячу за тобою; опадає листок, як зав'яле чайне крило; Ще не раз ти, Чураївно, скрикнеш чайкою осінньо; кличу я лебедем; затуляла нас крильми; Чи хоч в пам'яті ми/ Торкнемося крильми/ Із тобою?*

Про ліричну драму поет уміє сказати і просто, і водночас складно, найчастіше вдаючись до дієслівної метафори, відкриваючи можливості семантичного оновлення звичних висловів. Наприклад, зміст традиційного епітетного словосполучення *гіркий спомин* (пор. також *болючий спомин*) поет передає ускладненою метафорою, в основі якої динамічна дієслівна ознака: *Все перегіркло на полин./ Було. Забулось. Не збулося.*

Поет — майстер дієслівної метафори, побудованої на переосмисленні формально-граматичних і семантичних зв'язків слів, як це бачимо на прикладі справді музичних, філігранних рядків поезії «Мелодія»: *Заболю, затужу, заридаю... в собі, закурличу,/ А про очі людські засміюсь, надломивши печаль.*

У поетичній мові Бориса Олійника немає поспіху, а є розважливність, мудра спостережливність, особлива влучність, точність відтворення настрою, почуттів, логічних і емоційних

оцінок. Особливості індивідуального стилю, зокрема, можна відчувати, простеживши, як функціонують в авторському тексті епітетні словосполучення. Ось, наприклад, як означається епітетами слово *тиша*, одне із знакових у словнику поезії: *висока; тиха, незримо тонка; важезна, як ртуть; медова, ідилічна; розпанахана; тремка, як волосина; м'ятна; первозданно-прозора*. Поетичний контекст і прикметниково-іменникова незвична сполучуваність дає підстави для виокремлення індивідуально-авторського епітета *округла тиша*: *Думалось:/ коли б не знав я/ мову міста прямокутну,/ то округлу тишу поля/ вже пізнати б я не зміг*. Авторський контекст показує напрямок художнього пізнання й «введення формули», яка передбачає появу саме такого, а не іншого епітета. Розкриваючи семантику кожного художнього означення, помічаємо її зв'язок із наскрізними мотивами творчості поета, які й диктують поетичній думці звертання до конкретного словесного образу, наприклад: *Прийшов з вербово-степових країв,/ Де все таке безмежне і зелене; Колосе-повеню! Знаком пшеничної віри/ В небо зійди і прости заблукалих нетям*.

Громадянськість, сучасність поезії Бориса Олійника поєднується з народною мудрістю і природним ліризмом його поетичного висловлення. Таке поєднання репрезентує єдність традиційного і новаторського в самобутній мові поета, яка становить потужне джерело оприявлення мовно-естетичних знаків національної культури.